

І.О.Вовченко

ДЕРЖАВНА (НАЦІОНАЛЬНА) БІБЛІОГРАФІЯ УКРАЇНИ І МІЖНАРОДНІ ВИМОГИ

Державна Національна бібліографія (НБ) є акумулятором інформації про документальні потоки окремих держав і народів. У ній об'єктивно відображається (із застосуванням бібліографічного методу) досягнення (або занепад) національної культури, економічний і соціальний розвиток країни. Національна бібліографія має велике значення для всіх ланок бібліографування і обслуговування в інформаційно-документальних структурах. Відсутність або недосконалість НБ спричинює тотальну амнезію.

Велику роль НБ для міжнародного співробітництва й обміну інформацією про досягнення культури визнає ЮНЕСКО (підтримуючи такі дослідження з 50-х років), у структурах якої збираються відомості про НБ окремих країн, дається інформація і аналізується її стан, проводяться наради й конференції, розробляються міжнародні рекомендації.

Базою реалізації однієї з міжнародних програм ЮНЕСКО - Універсальний бібліографічний облік (УБО) (в 1987 р. об'єдналася з Програмою Міжнародний МАРК (МПМ) під назвою Універсальний бібліографічний облік Міжнародний МАРК (УБОІМ) - визнано національну бібліографію. Це зумовило уніфікацію методів бібліографування на світовому рівні, тобто створення міжнародних стандартів на складання бібліографічних записів і міжнародного комунікативного формату ЮНІМАРК.

Велике значення для розвитку НБ різних країн світу мають рекомендації ЮНЕСКО, прийняті Міжнародним конгресом з національної

бібліографії у Парижі (1977) щодо організації, бази принципів обліку документів, форм реалізації НБ, об'єкта і методів бібліографування (російською мовою вони були опубліковані у статті: Базова І.Ю., Гвишиани Л.А., Фортунин Ю.И. Международный конгресс по национальной библиографии (Сов. библиогр., 1978, №1, с. 96-107), які не втратили актуальності й до сьогодні. Багато країн, як свідчать матеріали ІФЛА (ЮНЕСКО), активно впроваджують ці рекомендації. Нами вони вибрані не тільки як теоретична модель, прийняттю якої передувала ґрунтовна робота Бібліографічної комісії ІФЛА з аналізу стану НБ у понад 40 країнах світу, а як репрезентативний документ, що має і досі великий вплив на розвиток НБ у всьому світі.

Нагадаємо, на Конгресі було підтверджено раніш ухвалені рекомендації щодо необхідності створення в кожній країні центру НБ. Його функції може виконувати національна бібліотека, бібліографічна установа, приватна фірма. Тоді ж уперше було введено узагальнюючий термін - «національне бібліографічне агентство». Такий центр повинен мати достатні кошти для роботи, приміщення, спеціальне обладнання, кваліфіковані кадри, одержувати документи, що мають надходити згідно із законом про обов'язковий примірник.

Функції Національного бібліографічного агентства такі: складання достовірних бібліографічних записів друкованих у країні документів; одержання і контроль за надходженням згідно із законом про обов'язковий примірник; створення банків даних або карток авторитетних заголовків бібліографічних описів-форм прізвищ національ-

них авторів; розробка національних правил складання бібліографічних записів відповідно до Міжнародного стандартного бібліографічного опису (МСБО); надання бібліографічної інформації у вигляді сигнальних покажчиків, друкованих карток, на магнітних стрічках, мікрофішах та інших формах, які можуть виникнути з часом; складання ретроспективних покажчиків вітчизняної літератури і створення банків даних про них; створення бази для національної статистики друку; проставлення міжнародних стандартних номерів книг (ІСБН) і серіальних видань (ІССН); створення національного інформаційного центру реєстрації серіальних видань у межах ІСДС; координація і кооперування діяльності з іншими інформаційними центрами в межах програми НАТІС.

Відповідати за надходження нових документів (протягом місяця) повинні установи, що їх видають. Усім країнам, де було ухвалено закон про обов'язковий примірник, рекомендовано переглянути його з метою розширення об'єктів обліку за рахунок нетрадиційних носіїв інформації. У більшості країн світу це було зроблено.

Основоположний принцип поточної національної бібліографії (ПНБ) - територіальний. Країнам, де використовувались інші принципи (мовний, комплексний), було запропоновано документи, що виходять поза межами країни, бібліографувати окремо від масиву вітчизняної продукції, щоб запобігти дублюванню бібліографічної інформації у межах УБО. На 46-ій сесії ІФЛА в Манілі (1980) для позначення цих матеріалів було запроваджено термін «екстеріорика».

Традиційні й нетрадиційні форми передачі бібліографічної інформації мають рівне право.

Згідно з пропозицією Конгресу об'єктом ПНБ слід вважати книги, перші номери або перейменовані серіальні та офіційні видання. Країни, що мають свої традиції й умови для розвитку НБ, продовжують дослідження додаткових категорій матеріалів (вони повинні відбитися у виданнях НБ) і виробляють пропозиції про пріоритет щодо їх обліку. Було розроблено «Динамічну модель охоплення документів у ПНБ» (затверджено на 47-й сесії ІФЛА в Лейпцігу). Згідно з її концепцією

передбачається підрозділ документів, які мають у ПНБ три рівні: I - установлений Міжнародним конгресом з НБ: книги, серіальні видання (нові, перейменовані та офіційні); II - дисертації, картографічні і нотні видання, стандарти і патенти (описи винаходів), доповіді наукових конференцій і науково-дослідні звіти; III - статті із серіальних видань, репродукції образотворчого мистецтва, грамплатівки і відеоплівки, звукові касети, гравюри, плакати, фірмова література, кінофільми, видання шрифтом Брайля, носії інформації, що читає машина. Поза межами цієї моделі (після rischi) виділено екстеріоріку.

Конгрес 1977 р. розробив, нагадаємо, методичні вимоги до друкованих сигнальних бібліографічних посібників, які й сьогодні є найпоширенішою формою реалізації ПНБ у всьому світі. Друковані посібники доцільно випускати з періодичністю від щотижневої до щоквартальної з кумуляцією меншою мірою - щорічно; їх краще друкувати на папері міжнародного формату (А4), мати чітко оформлену обкладинку і (або) титульний аркуш; посібники необхідно розподілити на передмову (її треба давати обов'язково в першому випуску за рік), основний текст і допоміжні покажчики (кумуляуються один раз на рік).

Бібліографічні записи в основному тексті (як показав світовий досвід) краще складати відповідно до основних вимог МСБО, з використанням ІСБН та ІССН, якщо в країні ведеться міжнародна стандартна нумерація. У посібниках з НБ доцільно, згідно з рекомендаціями, відображати друковані видання країни всіма мовами й алфавітами, бажано мовою оригіналу, записи групувати систематично, відповідно до схеми класифікації (ДК або УДК).

Багатоаспектність змісту документів розкривається завдяки включенню в бібліографічний запис предметних рубрик і класифікаційних індексів. Важливо підвищувати оперативність інформації в ПНБ, ширше використовувати каталогізацію у виданні, чому сприяє укладання договорів між видавцями та національними бібліографічними агенствами про надсилання до останніх відомостей про документи до виходу їх у світ ще на стадії гранок і заголовків.

Розглянемо стан державної бібліографії України

під кутом зору міжнародних вимог з початку 80-х років аж до сьогодні.

У 80-ті роки Книжкова палата УРСР ім. Івана Федорова в Харкові виконувала функції національного бібліографічного агентства. Вона одержувала обов'язковий примірник, пильно контролювала його доставку, що дало можливість створити один з найбільших у колишньому Союзі Архів друку (понад 10 млн. од.).

Споживач досить швидко міг одержати інформацію про нову літературу. Цьому сприяв випуск цілої низки посібників державної бібліографії, до якої входили сім сигнальних покажчиків: «Літопис книг», «Літопис періодичних видань», «Літопис нот», «Літопис образотворчих видань», «Літопис журнальних статей», «Літопис газетних статей», «Літопис рецензій».

У них було відображено бібліографічну інформацію про майже всі друковані видання, які виходили в Україні (що було передбачено динамічною моделлю охоплення документів у ПНБ), за винятком географічних карт (вони реєструвалися тільки Всесоюзною книжковою палатою), промислових каталогів (фірмової літератури), стандартів окремих підприємств і описів винаходів (реєструвалися всесоюзними органами інформації). Автореферати дисертацій і видання шрифтом Брайля бібліографувалися в «Літопису книг».

Відсутність обліку і бібліографування кінофото-фонодокументів пояснювалася тим, що закон про обов'язковий контрольний примірник у нашій країні не поширювався на ці документи.

Палата намагалася скоротити інформаційний інтервал від виходу видання у світ і до відображення у державних бібліографічних покажчиках. Ще на початку 80-х років (за даними Ю.Б. Медведєва) у «Літопису книг» інтервал становив 22 дні, в «Літопису журнальних статей» - 16, в інших - значно більший відтинок часу. На думку Ю.Б. Медведєва, зменшити інформаційний інтервал можна удосконаленням технології бібліографування, скороченням строків виготовлення покажчиків, частотою періодичних видань і, головне, заміною традиційних методів на нетрадиційні. Йдеться про використання автоматизації в обробці бібліографічної інформації.

Методики бібліографування в літописах відповідали науковим розробкам, які велися Всесоюзною книжковою палатою, і значною мірою - міжнародним вимогам. Опис у них складався з дотриманням Державного стандарту 7.1-84, який, у свою чергу, базується на МСБО. Українські й російські книги описувалися мовою оригіналу. Тільки книги румунською, угорською та іншими мовами, які використовують латинську графіку, бібліографувалися українською, з вказівкою в примітці мови оригіналу. Групувалися записи в літописах систематично за «Єдиною схемою класифікації літератури для книговидавання в СРСР». Усі літописи в своєму складі мали довідково-пошуковий апарат: передмову в першому випуску і допоміжні покажчики, що кумулювалися за рік. Поліграфічне оформлення сигнальних покажчиків державної бібліографії відповідало міжнародним вимогам. Відходом від них можна вважати відсутність кумулятивних щорічних покажчиків (були видані лише за 1945, 1954 і 1955 рр.).

Принцип охоплення документів (відповідно до міжнародних вимог) у посібниках ПНБ України був територіальний. Екстеріорика відображалася у покажчику «Українська РСР у пресі СРСР і зарубіжних соціалістичних країн» (до 1980 р. - «Українська РСР у виданнях республік Радянського Союзу і країн соціалістичної співдружності»), який з 1958 р. щорічно складався спільно з Державною бібліотекою України і відображав бібліографічну інформацію про книги, журнальні й газетні статті, рецензії, образотворчі видання і ноти, що належали українським авторам, а також рецензії на їхні твори, видані поза межами України.

Крім створення державних бібліографічних покажчиків, Книжкова палата України з 1927 р. видавала ПНБ у формі друкованих карток. В останні роки вийшло три комплекти: повний - для наукових бібліотек; скорочений - для масових і дитячих. Видавалися галузеві комплекти з техніки, сільського господарства і медицини.

Вельми плідною була діяльність палати по створенню ретроспективних покажчиків, зокрема серіальних видань України: випуск посібника «Періодичні видання УРСР. Газети» за 1967-1980 рр., три випуски покажчика «Періодичні видання

УРСР. Журнали» за той же період. Здійснювалося бібліографування нотних видань за 1966-1971 рр. На жаль, не так успішно склалися справи з національним бібліографічним репертуаром «Книги УРСР. 1917-1976 рр.», п'ять томів якого було підготовлено до друку ще в середині 70-х років, але не видруковано з ідеологічних міркувань. І досі роботу над цим покажчиком не поновлено.

У цілому, якщо не враховувати відсутності автоматизації процесів бібліографування і пов'язаних з цим вад, можна стверджувати відповідність державної бібліографії України у 80-х роках аж до 1990 р. основним міжнародним вимогам.

З 1991 р. в Києві почало діяти Республіканське бібліографічно-видавниче об'єднання «Книжкова палата УРСР імені Івана Федорова». Через рік його було перейменовано на Національне науково-виробниче об'єднання (ННВО) «Книжкова палата України», до якого входять Книжкова палата, її філія в Харкові і видавництво «Час». У Харківській філії залишилася друкарня, де виходять посібники державної бібліографії.

Книжкова палата в Києві має сучасне приміщення, у якому значно кращі, ніж в Харківській, умови не тільки для зберігання національного архіву друку (обсягом 12 млн. видань), а й для роботи працівників. Вона одержує обов'язковий примірник. Передбачено доставку друкованих видань тільки від державних видавництв. Але за сучасної комерціалізації видавничої справи (в Україні зараз налічується більше 1,5 тисячі приватних видавництв) обмежуватися реєстрацією лише державної видавничої продукції не можна. Україні конче потрібно прийняти новий закон про обов'язковий примірник, який би передбачав контроль і санкції не тільки адміністративні щодо державних видавництв, а й економічні (штрафні) відносно приватних. Видавництва мають надавати Книжковій палаті відомості про видання, котрі виходять у світ, щоб здійснювати каталогізацію, як робиться в Англії, Німеччині та інших країнах. Це потрібно і для державної бібліографії, і для книготорговельної мережі, яка не має можливості видавати перспективну інформацію (видавництво «Час» припинило випуск газети «Друг читача»).

Коли Книжкову палату було переведено в Київ, її керівництво обіцяло зосередити увагу на випуску посібників поточної і ретроспективної бібліографії, застосовуючи бібліографування. Проте з 1991 р. Книжкова палата надає інформацію про нову літературу в скороченому вигляді. Замість семи літописів зараз видається тільки три: «Літопис книг», «Літопис журнальних статей», «Літопис газетних статей». Випуск «Літопису періодичних видань», «Літопису нот», «Літопису образотворчих видань», «Літопису рецензій» вважається недоцільним з економічних міркувань.

Образотворчі видання частково, тільки альбоми репродукцій, відображаються в «Літопису книг» (розділ 51-й). У 52-му розділі бібліографуються видані окремо ноти. З 1994 р. у «Літопису книги» записи групуються за схемою УДК і ці видання розміщуються в розділі мистецтвознавства. Отже, поза межами бібліографічного інформування залишаються аркушеві видання (гравюри і плакати), нотні публікації з періодичних видань і збірників.

Якщо рецензії частково відображаються на сторінках «Літопису журнальних статей», то серіальні видання майже не бібліографуються. В наш час преса надзвичайно динамічна, з'являються нові періодичні видання (деякі зовсім ненадовго), зникають або набувають інших назв старі. За цим повинна стежити Книжкова палата і відбивати у своїх бібліографічних виданнях - інакше все це буде втрачено для історії назавжди.

Прикро, що Палата відмовилася з 1992 р. від видання друкованої картки, яка оперативніше інформувала про нові видання і матеріали з них, ніж «літописи», що видаються тепер несвоечасно. Це пов'язано з тим, що вони готуються в Києві, а друкуються в Харкові, що автоматично збільшує інформаційний інтервал. Так, 3-й і 4-й випуски двотижневого «Літопису книг» за 1993 р. надійшли до бібліотеки у середині квітня, а 5-й і 6-й - наприкінці жовтня. Дуже великий інформаційний інтервал (до півроку) в «Літопису журнальних статей» і «Літопису газетних статей». Це ставить під сумнів доцільність одержання застарілої інформації для потреб науки й культури.

Додамо, що відмова від видання друкованої картки Книжковою палатою погіршила стан

каталогізації в Україні, де більшість бібліотек відображає свої фонди в карткових каталогах і ще не скоро перейде до електронних.

Крім того, централізована каталогізація (введена в Україні з 1927 р.) на сучасному етапі впроваджує міжнародні правила складання бібліографічних записів, що дає можливість обмінюватись інформацією в рамках програм УБУІМ і ЮАП.

Змінилася методика бібліографування документів у «літописах». Проте не на краще. Дуже незручно складати записи на всі видання (російські також) українською мовою. Це не відповідає міжнародним вимогам про необхідність бібліографування документів у посібниках національної бібліографії мовою оригіналу. Лише в тих випадках, коли видані документи використовують іншу графіку (в наших умовах це видання угорською, польською, румунською мовами), допускаються переклади записів.

Складання записів російських видань українською мовою потребує, по-перше, додаткового часу, а, по-друге, створює зайві труднощі для споживача, який повинен робити зворотний переклад, щоб відшукати потрібний йому документ. З 1-го випуску «Літопису книг» є деякі зрушення на краще: опис російських видань, хоча й не повністю (тільки заголовки і оглави та відомості, які до нього належать), подаються вже російською мовою.

Групування записів у «літописах» велося за «Єдиною класифікацією літератури для книговидавання в СРСР» (ЄКЛ), яку дещо змінили щодо видань творів К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна. З 1994 р. Палата перейшла на УДК, яка стала напоширенішою в НБ більшості країн світу, і визнана ЮНЕСКО міжнародною.

Недосконалий і довідково-пошуковий апарат літописів. Йдеться про те, що перші номери за 1993 р. друкувалися без передмов, передбачених рекомендаціями ЮНЕСКО, але з 1994 р. вони були поновлені. Незручністю для споживачів є відсутність у ЛЖС і ЛГС предметного допоміжного покажчика, який полегшив би пошук бібліографічної інформації з вузьких питань. Його

створення можливе на базі автоматизованої інформаційної технології, яку палаті досі не запроваджено.

Використання тільки ручної технології для підготовки бібліографічної інформації унеможливує випуск Палатою кумулятивних і ретроспективних покажчиків з літератури, яка видавалась у пореволюційні роки. Вона не бере участі у створенні бібліографічного репертуару української книги і періодичних видань, що складається зусиллями наукових бібліотек, установ і музеїв нашої країни в рамках програми «Документальна пам'ять України».

У карткових каталогах харківської Книжкової палати, перевезених до Києва, зберігається багатуща бібліографічна інформація про видання в межах України. Вона повинна бути закладена в банк даних. Київська палата має для цього умови, але їх не використовує. Ця інформація знадобиться не тільки у ході складання бібліографічного репертуару української друкованої продукції, а й при обміні інформацією з бібліографічними агентствами з метою виявлення літератури української діаспори.

Тим часом частково цей матеріал нагромаджено в покажчику «Українська РСР у пресі СРСР і зарубіжних соціалістичних країн», який треба було не припиняти, а продовжувати під назвою «Україна у пресі зарубіжних країн».

На жаль, ННБО «Книжкова палата України» не публікує статистичних відомостей про стан видавничої справи в державі. Нема достовірної інформації про кількість видавництв (державних і комерційних), число виданих ними книг, періодичних видань, нот, образотворчих видань тощо, про мовний склад видань, структуру видавничої продукції за видами видань згідно з їх суспільним призначенням.

Отже, відставання Палати від інших національних бібліографічних агентств світу наявне. Але для того, щоб увійти до світової інформаційної системи, НБ повинна відповідати міжнародним вимогам. Треба не тільки поновити зруйноване в цій галузі діяльності, а й сміливіше і швидше створювати нове.